

<https://doi.org/10.23939/shv2024.01.041>

КАНТОВІ МОДЕЛІ ЛЮДИНИ: ІДЕЇ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДСТАВИ

Рецензія монографії: Козловський, В. (2023). Кантова антропологія: Джерела. Констеляції. Моделі. Київ: Дух і літера. 728 с.

Андрій Кадикало

Національний університет "Львівська політехніка"

ORCID: 0000-0003-0123-1671

andrii.m.kadykalo@lpnu.ua

(Отримано: 21.03.2024. Прийнято: 13.04.2024)

© Кадикало А., 2024

У рецензії розглянуто монографію українського дослідника В. Козловського "Кантова антропологія". Автор монографії здійснює глибокий і фундаментальний аналіз антропологічної тематики німецького філософа Імануеля Канта. У монографії представлено оригінальний підхід до відкриття візії людини у філософії І. Канта не лише у творах, присвячених природі та сутності людини. Український дослідник загалом відкриває усі можливі моделі людини, явно чи приховано представлені у тематично відмінних філософських працях І. Канта. Монографію "Кантова антропологія" необхідно розглядати як перше і знакове філософське дослідження витоків і підстав філософування І. Канта про людину в сучасних українських дослідженнях філософії І. Канта.

Ключові слова: Імануель Кант, філософія, людина, модель, методологія, мислення.

Andrii Kadykalo

Lviv Polytechnic National University

ORCID: 0000-0003-0123-1671

andrii.m.kadykalo@lpnu.ua

(Received: 21.03.2024. Accepted: 13.04.2024)

KANTIAN MODELS OF A MAN: IDEAS AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS

Review of: Kozlovskiy, V. (2023). Anthropology of I. Kant: Sources. Constellation. Models. Kyiv: Duh i literatura. 728 p.

The review examines the monograph of the Ukrainian researcher V. Kozlovskiy "Kantian Anthropology". The author of the monograph carries out a deep and fundamental analysis of the anthropological subject of the German philosopher Immanuel Kant. The monograph presents an original approach to discovering the vision of man in the philosophy of I. Kant, not only in works devoted to the nature and essence of a man. In general, the Ukrainian researcher discovers all possible models of a man, implicitly or explicitly presented in the thematically different philosophical works of I. Kant. The monograph "Kantian Anthropology" should be considered as the first and significant philosophical study of the origins and foundations of I. Kant's philosophizing about man in modern Ukrainian studies of I. Kant's philosophy.

Key words: Immanuel Kant, philosophy, human, model, methodology, thinking.

Останніми роками знаковими подіями та достатньо позитивною тенденцією для української філософії можна вважати появу нових перекладів праць мислителів, яких вважають класиками світової філо-

софської думки, зокрема Платона, Аристотеля, Ібн-Сіні, Р. Декарта, І. Канта, Ф. Ніцше, Е. Гусерля, Ю. Габермаса, А. Бадью. Без якісної реалізації перекладацьких проєктів такого штибу складно уявити

розвиток як філософської освіти, так і досліджень у царинах світової та національної філософії.

Крім того, не менше значення має не тільки перекладацька активність у сфері філософії, але й українські дослідження здобутків світової філософії. Без цього неможливо уявити формування української філософської термінології, яка сприяє появі зв'язків української філософії зі світовою філософською традицією. Адже сьогодні в українській філософії фактично розпочалися процеси, які можна розглядати як продовження справи К. Ганкевича, І. Свінцицького [Karivets, Kadykalo 2023: 87-88], Д. Чижевського [Чижевський 1926: 15-16] та інших. Йдеться про комунікацію з витоками української філософії, яка була вимушено перервана на століття історичними та суспільно-політичними подіями. Передусім саме через це українська філософія опинилася на маргінесі процесів світової філософії і дуже “умовно” була долучена до неї, особливо останні сімдесят років, через російські переклади філософської літератури. У цьому контексті поява серйозних і глибоких досліджень світової філософської спадщини постає небуденною подією для української філософії. До такого типу досліджень можна віднести публікацію насправді фундаментальної праці В. Козловського “Кантова антропологія”. Така спроба дослідження вже сама по собі постає складним випробуванням, зважаючи на масштаби постаті німецького філософа.

Автор дослідження вже від самого початку демонструє значимість ідей І. Канта для розвитку усієї подальшої філософської традиції, зазначаючи, що “...нові напрями філософування, як і нова тематика досліджень, не лише значною мірою стимулювалися кантівською думкою, а й часто вирішальним чином від неї залежали. Це не лише різні течії неокантіанства, а й персоналізм, екзистенціалізм, пізніше трансцендентальна прагматика й інші сучасні філософські напрями, генеза й плідний розвиток яких значною мірою зумовлювались зверненням до кантівських ідей” [Козловський 2023: XXVII].

Визначивши проблемне поле дослідження, автор монографії звертається до антропологічної тематики, зокрема і до філософського доробку І. Канта загалом, тому він не обмежується зверненням до його “системних трактатів”. Це означає, що В. Козловський досліджуватиме антропологічну тематику також у тих творах німецького філософа, які на перший погляд можуть не мати відношення до спроб дослідити природу людини. Такий підхід передбачає визначення того, які джерела можна використати для дослідження Кантової антропології.

Цей задум має справді амбітну мету, але водночас й передбачає опрацювання великої кількості

літератури, тому В. Козловський звертає увагу на всі відомі та маловідомі твори І. Канта. Автор монографії не залишає поза увагою навіть конспекти студентів, які мали честь навчатися у знаменитого німецького мислителя. При цьому неможливо критикувати І. Козловського за відсутність строгої вибіркості у досліджуваній літературі. Навпаки, видається, що завдяки зверненню уваги на ймовірні конспекти студентів І. Канта або нотатки самого філософа на сторінках підручників маємо можливість краще збагнути та прояснити деякі аспекти його антропологічних поглядів. Можна вважати, що такі твори І. Канта чи його студентів є своєрідним додатковим матеріалом для дослідження поряд із багатотомними виданнями праць кенігсберзького мислителя, без чого сучасне кантознавство не буде повним. І зрештою, завдяки зверненню до творів І. Канта різної тематики, де так чи інакше “проявляється” антропологічна тематика, стає зрозуміло, що німецький філософ не пропонує універсального “вчення про людину”. Тому В. Козловський справедливо зазначає, що “...звернення до різноманітних текстів великого кенігсберзьця створює добрі передумови для побудови певних концептних моделей Кантової антропології, які дадуть змогу подивитися на людину під різними кутами зору, при чому кожна модель у певному сенсі є цілком самодостатня і водночас комплементарна стосовно інших моделей” [Козловський 2023: 48].

Окремої згадки вартує методологія дослідження, оскільки вона надзвичайно актуальна і навіть може стати взірцем для інших філософських досліджень, а не лише історико-філософських. Хоча міждисциплінарний метод дослідження не можна вважати чимось незвичним, проте у монографії “Кантова антропологія” він добре обґрунтований та деталізований, що, очевидно, сприяє переконливості отриманих результатів дослідження. В. Козловський звертається до методології “створення концептних моделей” і при цьому робить важливе для історико-філософського дослідження уточнення, “...що на початковому етапі нашого дослідження ми вестимемо мову про певні моделі, мовити б, гіпотетично, оскільки у повному сенсі ці моделі можуть постати лише в процесі розгортання аналізу конкретного матеріалу” [Козловський 2023: 58].

Автор враховує також історичну та культурну ситуацію, в якій жив і творив І. Кант. Саме тому звернено увагу на ті фактори, без яких, безумовно, складно було б уявити собі появу оригінальної філософії німецького мислителя. Тому “...становлення Канта як мислителя і вченого неможливо уявити без ідей трьох гігантів європейської модерної філософії і науки І. Ньютона, Г. Ляйбніца, і Хр. Вольфа.

Інтелектуальна зустріч з цими мислителями стала подією в житті Канта, що істотно (а то й радикально) зумовило концептні пошуки німецьким мислителем власної філософської та наукової позиції...” [Козловський 2023: 69]. Цілком виправдано В. Козловський приділяє увагу цим трьом великим “предтечам” філософії І. Канта, тому що їхні ідеї та здобутки важливі для розуміння спадщини німецького мислителя.

Другий розділ монографії присвячено ретроспекції основних ідей І. Ньютона, Г. Ляйбніца та Хр. Вольфа, які вплинули на розвиток і становлення Кантової візії людини. Передусім, першим, хто значно вплинув на філософію І. Канта, був, без сумніву, англійський натурфілософ І. Ньютон. Вперше згадку в україномовній літературі про значущість постаті та ідей англійського вченого для І. Канта можна прочитати у праці М. Гаєра “Світ Канта: Біографія”. Про цей вплив німецький дослідник життя І. Канта стверджує, що “світ Канта — це світ Ньютона. Без його читання ньютонівської “Principia Mathematica” було б незрозумілим, що саме не давало спокою Канту як філософу, не лише в його “Теорії неба”, яку він “витлумачив, виходячи з принципів Ньютона”, а також у його пізніших основних теоретико-пізнавальних працях, які будуть обертатися навколо центрального питання: як взагалі можливе чисте природознавство ньютонівського стибу, у чийй абсолютній правильності Кант ніколи не сумнівався?” [Гаєр 2007: 59]. Зважаючи на зазначене, цілком виправдано, що В. Козловський достатньо детально проводить ретроспективний аналіз основних здобутків Ньютонової фізики, які вплинули на І. Канта.

Важливе також пояснення, чому І. Канта не могло задовольнити Декартівське розуміння фізичної реальності. Найбільш значимим В. Козловський вважає визначальною роль впливу методології І. Ньютона на згодом запропонований спосіб філософування І. Канта. Поєднання фактів та емпірично спостережуваних явищ з кількісними характеристиками, якими здатна оперувати математика, стали взірцевими для німецького мислителя. Будь-які теорії, вважав І. Кант, що описують реальність на підставі якісних параметрів, повинні “сходити” від знання, яке базується на єдності кількісних параметрів, а це стає можливим завдяки математиці. Тому “модерне піднесення ролі математики дістало цілковите й органічне втілення в ньютонівській теорії. Ньютон успішно здійснив перехід до математики, як універсальної мови науки, про що мріяли Галілей і Кеплер, Декарт і Гюйгенс. Космологію англійського дослідника неможливо уявити без сумлінних математичних підрахунків (руху комет, планет, супутників тощо) і не менш чітких математичних узагальнень відкритих ним механічних законів” [Козловський 2023: 92].

Ідейний вплив Г. Ляйбніца на І. Канта значно менш потужніший, ніж І. Ньютона. Хоча у монографії В. Козловського про це не зазначається, проте це помітно, особливо у тому, що автор підкреслює вплив Г. Ляйбніца на молодого І. Канта. Передусім, зазначає В. Козловський, значимою є тенденція у філософії Г. Ляйбніца застосувати принципи математики до розв’язання метафізичних проблем, що надає метафізиці наукової строгості. Хоча тенденція уподібнення розв’язання метафізичних проблем до того, як “працює” математика, не було оригінальним підходом Г. Ляйбніца, проте саме він вперше запропонував погляд на людину як на дуже складну “індивідуальну” або “неподільну” монаду за аналогією нескінченно малих величин. На думку В. Козловського, німецький філософ запропонував “...таке індивідуальне тлумачення “позитивного” суцього”, звісно, поряд із математичними відкриттями безкінечно малих величин і принципом “живої сили”, уможливило створення Ляйбніцем, монадології – завершального акорду його метафізики” [Козловський 2023: 130]. Важливим моментом для розуміння впливу Г. Ляйбніца на філософування І. Канта автор монографії вважає участь молодого філософа у спробі розв’язання суперечки між “живою силою” Г. Ляйбніца та “неживою силою” Р. Декарта, як намагання пояснити природу руху. Тут вперше проявився талант І. Канта, який звернув увагу на контекст застосування обох понять про силу і в такий спосіб показав важливість обох варіантів опису природи руху. В. Козловський пояснює, що “...підходи Декарта і Ляйбніца до вирішення питання про сутність руху є не контрадикторними, а комплементарними. Відтак їх належить розглядати як хоча й різні, але, все ж, такі, що доповнюють один одне...” [Козловський 2023: 137] і “на думку молодого Канта, надто широке і, відтак, неадекватне розуміння принципу “живої сили” завадило Ляйбніцу уважніше придивитися до евристичних можливостей картезіанського принципу руху...” [Козловський 2023: 137]. Незважаючи на відчутний вплив Г. Ляйбніца на формування Кантового способу філософування, В. Козловський вважає, що цей вплив був “розріджений” ляйбніценіанством Хр. Вольфа.

Філософія Хр. Вольфа, на думку В. Козловського, вплинула на І. Канта “внутрішньо”, через середовище, в якому жив, навчався, а згодом викладав німецький філософ. Цей вплив оприявнився через систематичний і педантичний підхід І. Канта до розгортання власної філософії, що властиво було для творчої діяльності Хр. Вольфа. Автор “Кантова антропологія” зосереджується на розкритті всіх особливостей системного підходу Хр. Вольфа як до філософії, так і до її викладання, а це потребувало ство-

рення цілісної структури філософських дисциплін. Хр. Вольф уклав і структурував філософію відповідно до власного розуміння сходження пізнання, а отже, й необхідності опанування майстерністю філософування відповідно до чіткого алгоритму. Саме такий підхід згодом буде помітним у філософії І. Канта, тобто передусім прискіпливість, яка стає прототипом скелтоци у філософії. Ще однією з деяких ідей, які В. Козловський визначає як спорідненість філософії Хр. Вольфа з філософією І. Канта, є шанування сміливості мислення, яка вважається одним із символів Просвітництва: “Філософія найкраще пасує тому, хто здатен до власного філософування на засадах глибокого знання філософських систем, однак за умов вільного оперування цими знаннями для формування власної філософської позиції” [Козловський 2023: 176]. Відтак В. Козловський описує розуміння Хр. Вольфа філософського пізнання: “Хіба це нагадує кантівську настанову *Sapere aude* (“Зважуйся мислити”), що означає вимогу, яка звернена до кожної людини, користуватися власним розумом?” [Козловський 2023: 176-177].

Нарешті, третя частина рецензованої монографії, після ґрунтовного дослідження передумов, постає як виклад основних Кантівських моделей візії людини. В. Козловський виділяє декілька таких моделей, зокрема людини, 1) як природної істоти, 2) як ментальної істоти (метафізичні, психологічні, трансцендентальні виміри), 3) як дієвої, космополітичної істоти, 4) як моральної істоти та 5) як нормотворчої та інтелігібельної істоти. Розглядаючи людину як природну істоту, І. Кант не редує її до тілесності та фізіології, але, безумовно, розглядав її як таку, що залежна від середовища, в якому живе та з яким взаємодіє. На такий погляд І. Канта щодо фізичної природи людини вплинули передові та оригінальні природничо-наукові системи XVIII століття К. Ліннея та Ж.-Л. Леклерка де Бюффона. Це цілком закономірний факт, оскільки І. Кант завжди орієнтувався у вирішенні проблем філософії на здобутки сучасної йому науки. Цілком закономірно, вважає В. Козловський, що “людське тіло, за Кантом, постає як “ретранслятор” речей і подій світу, що не може бути інакше, з огляду на те, що речі й людське тіло є природними утвореннями, тобто між ними існує суттєва спорідненість” [Козловський 2023: 274].

Спроби визначити людину через ментальне очевидно пов’язуються у І. Канта з проблемою відношення тіла та свідомості. Тому на цей аспект у творчості І. Канта звертає увагу І. Козловський, зазначаючи, що німецький мислитель достатньо оригінально та цікаво намагається її розв’язати. І. Кант не бере участі в суперечці дуалізму та монізму, а зазна-

чає, що взаємодія з тілом і природа самої душі є річчю самою по собі. Локація душі в тілі теж виходить за межі емпіричних спроможностей людини, оскільки наявний факт тільки внутрішнього, тобто суб’єктивного знання про неї. Ймовірно тому, І. Кант не приймає ідею визначення мозку як вмістилища душі, вважаючи його лише центром концентрації нервової діяльності людини. Тож, як зазначає В. Козловський, І. Кант певен, що навіть детальне знання анатомії мозку не дає ствердної відповіді на запитання про локалізацію душі: “Тож єдино можлива відповідь на це питання у межах критичного філософування – визнання того, що душа перебуває там, де перебуває людина, її тіло у горизонті світу, в його просторово-часових конфігураціях, що уможливує суб’єктивне упорядкування досвіду” [Козловський 2023: 290]. На підставі цього автор висновує, що “...Кантова візія людського тіла, його функцій і пізнавальних спроможностей передбачає демаркації між тим, що може бути пізнаним і що не може...” [Козловський 2023: 291].

Пояснюючи людину як дієву, активну істоту, І. Кант розглядає її здатність бути не пасивним спостерігачем, а активним учасником; на цей аспект Кантової антропології звертає увагу В. Козловський. Автор монографії підкреслює значимість такого погляду І. Канта не лише у контексті філософії німецького мислителя, але й загалом для всієї європейської філософської традиції, і очевидно має рацію. На думку українського дослідника, це дозволяє розширити горизонт антропології, адже “...“гральна особливість” людської природи потребує від ученого пошуку нових методів пізнання людини, методів, які б не відкидали надбання наукової думки, але при цьому брали б до уваги і враховували фундаментальну мету антропологічного дискурсу: показати людину як учасника життя” [Козловський 2023: 367]. Космополітичність людини виражає у І. Канта, впевнений В. Козловський, його щирі віру у моральну гідність людини та її здатність долати егоїстичні упередження для створення спільного світу. Німецький філософ добре усвідомлював усю недосконалість реальної, живої людини. Ймовірно, з цієї причини В. Козловський зазначає: “...Кант тлумачить егоїзм не як хибну і вкрай обмежену позицію, якої людина повинна позбутись, тобто не як щось ганебне і небажане, а як певний персональний кут зору на світ, без якого людина не спроможна піднятися на інший щабель розуміння себе й світу – космополітичний” [Козловський 2023: 371].

Проблема моралі була чи не найважливішою для І. Канта, адже вже легендарними можна вважати його слова *Zwei Dinge erfüllen das Gemüt mit immer*

neuer und zunehmender Bewunderung und Ehrfurcht, je öfter und anhaltender sich das Nachdenken damit beschäftigt: Der bestirnte Himmel über mir, und das moralische Gesetz in mir (Деї речі наповнюють душу все новим та зростаючим захопленням і благоговінням, щочастіше і щотриваліше я про них розмірковую: зоряне небо наді мною і моральний закон в мені). Німецький філософ поставив собі надскладне завдання: запропонувати людині нерелігійний та водночас мотивуючий моральний закон. Він вірить, що людина, як раціональна істота, може бути зацікавлена діяти морально, незважаючи на усю її схильність до зла. Саме тому можна розглядати моральну модель людської природи І. Канта. Добродійність і злодіяння – це ознака добровільного вибору людини, який вона робить цілком усвідомлено. В. Козловський підкреслює, що І. Кант вважає людину відповідальною за свій вибір. Тому вибір людини між добром і злом демонструє максими, яких притримується індивід. Тому “зло завжди апелює до максимум, тобто правил, норм, які людина висуває сама для себе як підставу для виправдання негідних вчинків. І це виправдання не лише перед іншими людьми, а й перед самим собою – власним сумлінням” [Козловський 2023: 420].

В. Козловський пояснює кантіанську модель людини як нормотворчої істоти як такої, що здатна використовувати силу нормативного розуму для підпорядкування егоїзму, себелюбства, боротьби за зверхність, ревнощів. Такі закони потрібні, бо “уможливають спільне існування людей, попри їхню схильність до усамітнення і ворожнечі” [Козловський 2023: 492].

Український дослідник першим серед вітчизняних спеціалістів окремо і детально веде мову про інтелегібельну природу людини у І. Канта. Зокрема, В. Козловський пояснює: “Інтелегібельна природа (чи

характер, якщо її розглядати як властивість іманентно притаманну людині, певну її здатність керуватись власним розумом, свободою і моральними імперативами) розкривається як певний *Nooumen*, що стоїть на заваді тлумаченню людини як істоти, що цілковито залежить від зовнішніх обставин, себто, від каузальності. Таким чином, інтелегібельний характер увиразнюється на рівні автономного суб’єкта, що започатковує ті події, які без його участі не могли б з’явитись у світі” [Козловський 2023: 501].

Монографія В. Козловського є важливою віхою в розвитку не лише українського кантознавства, але й української філософії. Автор здійснює масштабне дослідження філософії І. Канта, основних аспектів, які визначили її становлення та розвиток, подальший вплив великого німецького мислителя на розвиток європейської філософії. Монографія, без перебільшення, створює перспективи для подальших розвідок філософії І. Канта українськими дослідниками історії філософії та водночас розширює варіативність підходів для дослідження, особливо зважаючи на відсутність розвідок на цю тему в українській філософській літературі.

БІБЛІОГРАФІЯ/REFERENCES

Chyzhevskiy, D. (1926). *Essays on the History of Philosophy in Ukraine*. [In Ukrainian]. Prague: Siyach Publ. [= Чижевський 1926].

Geier, M. (2007). *Kant’s World: A Biography*. [In Ukrainian]. Kyiv: Universe. [= Гаєр 2007].

Karivets, I., Kadykalo, A. (2023). Modern Western philosophy and Ukrainian philosophical ideas in Eastern Galicia: the cases of Hankevych and Svientsits’kyi. *Stud East Eur Thought* 75, 87–98. <https://doi.org/10.1007/s11212-022-09464-3>

Kozlovskiy, V. (2023). *Kantian Anthropology: Sources. Constellation. Models*. 2nd Edition. [In Ukrainian]. Kyiv: Duh i litera. [= Козловський 2023].